

a. Història i tradició

El dia 23 és la vigília de Sant Joan, i és el dia més intens de costums i, sobretot, de creences. Sant Joan és la nit més curta de l'any i el dia més llarg. Aquesta festa correspon al Solstici d'Estiu i, per aquest motiu, la majoria dels pobles de les civilitzacions antigues l'han celebrat. És el moment de l'any en què el Sol es troba al punt més alt del zenit i quan és visible per més espai de temps; per tant, és el moment màxim de claror del sol i el dia més llarg de l'any.

El refrany ens diu: Sant Joan, el dia més gran.

Si la claror i l'energia del Sol donen vida, és en aquesta nit quan tota la Terra es presenta en la seva màxima esplendor i amb totes les seves virtuts. El començament d'aquesta estació suposa al camp una etapa de màxima activitat. Les terres, les plantes, els arbres i els conreus exterioritzen tota la seva potència. Els fruits maduren i és el temps de les collites. Als jardins floreixen les flors d'estiu, com ara la rosa, el boixac, la margarida i la dàlia. El pagès treballa de sol a sol aprofitant la llarga durada del dia. En conjunt, doncs, s'obre un nou cicle dins la natura, el de l'estiu, que presenta marcades diferències amb l'anterior primavera. Dins d'aquest, gairebé al començament, se celebren les festes populars de Sant Joan i Sant Pere.

Relació de Sant Joan Baptista amb la festa

Segons la veu popular, el sant Precursor va néixer al bell punt de les dotze de la nit, a la mateixa hora que Jesús, i just mig any abans que ell. D'ací que sigui aquesta hora la que concentra tot el sentit meravellós, mític i fetiller d'aquesta diada.

L'Evangeli de Sant Lluc ens explica que el pare de Joan Baptista, el sacerdot Zacaries, havia perdut la veu per haver dubtat que la seva muller Isabel estigués embarassada. Però quan va néixer el nen, tal i com li havia predit l'arcàngel Gabriel, l'afonia li va desaparèixer en un tres i no res. Boig d'alegria, Zacaries va encendre fogueres arreu per anunciar a parents i amics la notícia. Quan, segles després, es cristianitza aquesta festa, la nit del 23 al 24 de juny es converteix en una nit santa i sagrada, sense perdre, però, la seva aurèola màgica, i conservant els dos elements pagans: el foc i l'aigua. El foc, simbolitzat en les fogueres de Zacaries, i l'aigua que, com indica el mateix nom del sant (Joan Baptista), purificarà les ànimes.

Al Berguedà creuen que mentre toquen les dotze batallades, Sant Joan dona una volta ràpida per tot el món i passa per damunt de les teulades amb unes camades gegants i tan de pressa com li cal per poder donar la volta per tota la terra. Al Rosselló diuen que el Precursor baixa del cel i, en una ràpida cursa, recorre tot el món beneint herbes, aigües i pedres al seu pas, i d'ací que tot cobri gràcia.

La festa de St. Joan té una certa paritat amb la de Nadal, cosa que s'entén, ja que totes dues coincideixen amb les festes solsticials.

Les festes i els costums de la nit de Sant Joan recorden molt les pal·lilies romanes, les festes en honor de Pal·las, que havia estat la divinitat del foc. Durant aquestes festes hom creia que les aigües i les herbes tenien virtuts, i hom encenia fogueres que, segons ens conta Ovidi, la gent saltava tres vegades, a fi d'obtenir salut i felicitat.

Aquesta nit del foc ha estat proposada (i declarada) Festa Nacional dels Països Catalans. La representació festiva d'aquest símbol és la Flama del Canigó.

Sant Joan és, sense cap mena de dubte, la festivitat unànimement més celebrada per la majoria d'homes i dones que vivim dins l'ambient de la cultura catalana. Es tracta d'una d'aquestes festes considerades d'àmbit nacional. La participació en les festes de Sant Joan és tan elevada que deixa molt lluny qualsevol altra celebració festiva que avui es porti a terme en tot l'ambient català; només es pot comparar amb les falles de la ciutat de València. La vigència de la celebració de Sant Joan a les terres de parla catalana, i també a molts indrets de la resta d'Europa, es deu al fet que la festa expressa un marcat caràcter col·lectiu i socialitzador. El seu gran poder d'integració ve donat per una riquesa ritual i simbòlica que, en l'univers de les festes tradicionals que encara se celebren en els temps actuals, poques festes posseeixen.

El foc, els misteris de la natura, el menjar, les cançons, les dites, el ball, les curacions i altres pràctiques que giren al voltant de la celebració de Sant Joan configuren un dia de transformació de la realitat quotidiana en què els elements que ens envolten prenen nous significats. Es tracta d'una matinada plena de fets sagrats i excepcionals que ens aproximen a una visió diferent del nostre entorn.

Hi ha una cançó que es fa ressò de la universalitat de la festa i ens diu:

El dia de Sant Joan
n'és festa per tot el dia;
en fan festa els cristians
i els moros de Moreria;
tallen el pa el dia abans
per millor folgar aquell dia.

Tot i que la participació en la festa d'avui és tan extensa, part dels elements festius d'aquesta han anat minoritzant-se. Del ric costumari santjoanenc (pràctiques amatòries, enramades i jocs de flors a les portes de les noies, pràctiques de màgia benigna, recollida de l'herba de Sant Joan, sortilegis embellidors, banys purificadors, etc.), a la gran majoria de les poblacions resten els costums tumultuosos, més o menys hereus d'antigues aramades i berbenes; l'aldarull dels petards i coets al carrer; la consumició de coques festives i l'encesa d'alguna foguera mig amagada (a part del foc d'Alacant i la represa de cremar les falles i el «faro» en algunes poblacions pirinenques).

Tot i el progressiu abandonament de les pràctiques lligades a certes tradicions, trobem encara elements de la festa que són destacables, i que ens poden ajudar a fer entendre la màgia de la festa amb els infants de l'espai.

Elements destacables de la nit de Sant Joan

La dansa

La base de la festa són **les danses**. Aquestes són utilitzades per atreure els genis bons, per fer créixer els vegetals i per espantar els genis dolents; altres pràctiques de la festa major també s'utilitzaven per estimular els vegetals i foragitar els mals esperits, com els balls de bastons, les curses pels camps i les torres que aixecaven els ballaires en finalitzar un ball.

Les danses al voltant del foc havien estat tradicionals, i hom en troba encara abundants restes. Totes són a base de ball rodó i gairebé sempre sense altra coreografia que voltar simplement entorn de la foguera. És remarcable que les danses santjoanenques són fetes gairebé sempre a base de cançons que canten els propis ballaires. Les tonades instrumentals de dansa són excepció i, a part de sardanes, que ballen per les contrades on és popular aquesta dansa, no tenim record de cap altre ball sonat per músics. De la dansa que coneixem més dades és de l'anomenat ball rodó, fet a base d'una gran rodona. Aquest és, amb tota probabilitat, el tipus més antic de ball.

Avui dia és un costum muntar un envelat. Per sort, aquest costum encara es manté en molts indrets. Dins del gran envelat podem trobar una orquestra, música en viu i músics que probablement coneguin i toquin els balls que més vénen de gust a les parelles.

Les herbes remeieres

Els romans sortien a collir la berbena (el gram negre) d'on la festa pren el nom. El mot berbena ve de la planta del mateix nom, que s'ofrenava antigament als déus i que escampa una olor profunda, a la qual s'atribueixen poders afrodisíacs. Aquesta herba proporcionava riqueses i ventura a qui en tenia. És costum recollir herbes aquesta nit; totes cobren virtuts guaridores si a mitjanit s'empren per fer fregues en la zona afectada.

Les herbes, les plantes i les flors s'han de collir amb els ulls clucs o embenats. Les herbes funcionen i tenen efecte a través de les friccions amb la pell. Les plantes tenen més poders medicinals que no pas màgics, segons la tradició. Tot i això, hi ha alguns exemples que marquen la prevenció d'algun malefici o sortilegi. D'aquest apartat també sorgeixen determinats costums gastronòmics, com el de les coques de pinyons i de fruites confitades. Aquests menjars van començar a aparèixer a les fires d'herbes que es feien al voltant de Sant Joan, com és el cas de Barcelona al segle XIX.

L'aigua

També és costum estirar-se nu damunt la rosada o banyar-se a la mar o al riu, ja que diuen que enforteix i embelleix el cos.

A més, resulta més que evident la relació d'aquest element amb la festa, ja que celebrem la diada de Sant Joan Baptista. És a dir, del Sant que va ser batejat per Jesús al riu Jordà. L'aigua, doncs, és tractada com un element sagrat, purificador i amb un ampli sentit màgic. Diu la tradició que totes les aigües, ja siguin corrents o estancades, tenen propietats guaridores la nit de Sant Joan a les 12 en punt. A més, tenen la capacitat d'atraure la bona sort i la fortuna.

La terra i les pedres

Les pedres ballen aquesta nit; segons sembla, la muntanya de Montserrat balla tota sencera. En els seus inicis llunyans, la celebració de la nit de Sant Joan va ser un ritus d'acció de gràcies dirigit a la terra que proporcionava a l'home una nova collita cada any. Era un homenatge al Sol, que renaixia amb tota la seva força després del llarg període hivernal. L'home primitiu divinitzà la pedra, que constituïa l'element de la màxima força i resistència al seu fàcil abast, dotà de genis i d'esperits aquelles pedres i roques que preniën formes excepcionals als seus ulls, i instituí tota una litúrgia cultural d'aquests éssers lítics imaginaris que no s'ha esborrat del tot del record.

És remarcable la gran persistència, observada fins a la darrerria del segle XIX, d'encendre grans fogueres davant de les ermites o santuaris situats en llocs alterosos i encimbellats, fins a tal punt que si hom hagués pogut veure panoràmicament tota l'extensió del nostre territori s'hauria adonat que gairebé totes les muntanyes que s'estenen arreu de Catalunya engegaven al cel les llengües flamejants de llurs centenars o milers de fogueres com a darrer record d'uns cultes pregons a les forces de la natura simbolitzats per les muntanyes.

Els animals i els éssers fantàstics

També adopten virtuts especials; així doncs, diuen que beure llet o menjar set ous fa entendre el llenguatge dels animals de pèl o de ploma.

La credulitat popular suposa que, aquesta nit, una part de la variada població mítica que viu amagada pels boscos i que només es mostra en despoblat es manifesta de manera més acusada que la corrent i pren característiques pròpies i especials, només, d'aquestes hores de fosca, i hom parla de determinats éssers mífics propis i exclusius de la nit de Sant Joan. És la nit en què hom pot veure amb més facilitat tots els éssers fantàstics: nyitos, cucales, gambutzins, llufes, pertenedors, ferams, males bèsties, Peirot, Banya verda, pixarelles, fumeres, moro Muça, sa Bubota negra, l'ànima d'en Cantiret que salta i balla per la paret, etc. Tots ells se'n pensen alguna: corren darrere les dones, els estiren les faldilles i els diuen paraulotes, o bé ens entren dins el cervell per les orelles i se'ns mengen la memòria, o bé fan festa amb els dimonis i les bruixes (ja que aquesta nit és com el Nadal a l'infern), que és quan tenen més poder. Es reuneixen i ballen nus tota la nit damunt d'una gran pedra. Nosaltres ho celebrem amb fogueres i petards. Molts són els enamorats que han saltat set vegades damunt del foc o han donat set voltes al seu entorn per correspondre el seu amor. Per guarir malalties o per fer forts els infants, hom s'acosta al foc o es passeja per damunt les seves brases, ja que aquesta nit sembla que no cremen.

La coca

Aquesta nit és tradicional menjar coca, possiblement com una romanalla d'algun ritus solar. Antigament, les coques eren obligadament circulars i amb un forat al mig, i devien tractar de recordar el disc solar. Eren pastades a casa, com un de tants productes de pastisseria casolana. Després, les feien els forners, amb pasta adobada, o amb pasta de pa, més cuita, ensucrada i amb pinyons. En establir-se pastisseries, les coques van millorar la qualitat i es van endolcir amb cireres, poncem i d'altres fruites confitades. Es tenia per cosa obligada menjar-se la coca al ras, al camp o al carrer, és a dir, a ple aire, semblantment a tot allò que és propi d'aquesta nit. Hom creia que menjar-se la coca sota teulat portava desventura. Era costum de remullar-la amb vi dolç.

Les riqueses i els tresors

Aquesta nit de meravella és l'única de l'any que donen resultat determinades pràctiques encaminades a l'obtenció de riqueses i a la descoberta i troballa de tresors. Deïen que qui es feia un bon tip de cargols era afavorit per la ventura i que molt aviat esdevenia ric a desdir.

L'any que la vigília de Sant Joan s'escau en divendres hom pot fer criar la moneda. Per aconseguir-ho cal posar una moneda en un punt ben alt de la casa i no treure-la fins al cap de set divendres. Així hom obtindrà guanys econòmics a desdir i gran ventura i felicitat de tot ordre.

Està molt estesa la creença en la virtut meravellosa de la falguera. Hom creu que floreix i grana, tot alhora, just durant el breu espai de temps que sonen les campanades de mitjanit. Qui vulgui obtenir tota mena de ventures i riqueses i, sobretot, vulgui atreure la simpatia amorosa de tantes dones com li siguin plaents, cal que reculli i conservi la grana de falguera. Ha de cercar la falguera abans de la nit de Sant Joan. S'ha d'asseure al peu de l'herba i esperar que toquin les hores meravelloses.

La pólvora

Una de les característiques més comunes de l'actual celebració de la festa és l'ús de tot tipus de material pirotècnic, especialment petards, piules, coets i trons. Poques setmanes abans de la festa s'instal·len als diferents barris de les ciutats i als pobles barraquetes amb el rètol de «Venda de coets».

La canalla i el jovent són els principals i gairebé únics usuaris d'aquest material. Ells són creadors del paisatge sonor característic d'aquesta nit: una constant de tronades, esclafits, gossos bordant desesperats en els racons més amagats de les cases... i potser algun ensurt.

Sabies que...? La forta tradició pirotècnica de la cultura catalana es remunta als segles XII i XIII amb la influència deixada pels àrabs, que eren grans aficionats a aquests jocs.

La revetlla

La revetlla, lluminària o enramada, anomenada popularment *verbena*, és la forma més estesa, si bé no l'única, de celebrar la nit de Sant Joan.

Els grups d'amics, les comunitats familiars, veïnals o de barri i també entitats diverses es reuneixen i engalanen el seu propi espai festiu: balcons, terrats, carrers, places o platges, amb banderetes de paper, garlandes, cortinatges o bombetes de colors. Abans s'utilitzaven preferentment elements vegetals propis de la diada, com ara branquillons, canyes o flors seques.

És el moment de ballar, festejar, gaudir amb les fogueres i els focs d'artifici, menjar coques i beure vi, cava o qui sap què...

Diferents rituals relacionats amb la nit de Sant Joan

- Els ous dissolts en aigua tèbia sembla que acaben oferint la imatge de la persona estimada.
- Posar faves o carxofes sota el llit ens dirà qui és el marit ideal i, fins i tot, si té diners.
- Els miralls també són capaços de reflectir la persona dels nostres desitjos estant nosaltres despallats al davant i envoltats d'espelmes i ciris.
- Les bruixes també tenen els seus rituals durant la nit de Sant Joan. El principal és, segurament, el fet que durant aquesta nit poden transmetre i ensenyar oracions màgiques que saben.

La flama del Canigó

A les muntanyes, fa temps s'encenien fogueres, com encara avui es fa tot partint de la Flama del Canigó, que és com un símbol d'aquest cim que s'estén cap a tots els indrets de Catalunya per donar inici a totes les fogueres.

A l'any 1955, Francesc Pujades, vilatà d'Artés de Tec (Vallespir), inspirat pel poema de mossèn Cinto Verdaguer, tingué la iniciativa d'encendre els Focs de Sant Joan dalt de la Pica del Canigó, i des d'allà repartir la flama per totes les nostres terres. De nou, la festa premia un sentit col·lectiu. La flama és custodiada al Museu de la Casa Pairal a Perpinyà durant tot l'any. Cada vespre del 23 de juny agafa nou foc que prové de les feixines portades d'arreu dels Països Catalans el diumenge abans. A les zero hores del 23 de juny, la Flama comença a passar de mà en mà, de corredor en corredor, de ciclista en ciclista, i es reparteix així aquest símbol de germanor.

Amb poc temps, aquest costum pren una gran força, fins que avui és gairebé impossible de trobar una foguera a Catalunya que no hagi estat encesa amb la Flama del Canigó.

No és fins l'any 1966 que la Flama creua la duana i arriba a Vic. A poc a poc, la Flama arriba a tot el Principat i a tots els Països de parla catalana.

L'origen de les fogueres es troba en el desig d'imitar i regenerar el foc del Sol i de conjurar les sequeres per assegurar així una bona gràcia per part dels genis dels elements: l'aigua, la terra, el vent i el foc.

Al voltant del foc s'han ballat danses (com els planetes al voltant del Sol). La majoria de balls es fan amb la intenció de fer créixer el foc amb l'aire que aixeca la dansa.

